COMUNA SĂVÂRȘIN

Denumiri:
Săvârşin: *Săvârşin, Zawarsin, Zawasyn, Soborsin, Soborschin*
Căprioara: *Kaprevar, Noghhechkes*
Cuiaş: *Cuiaş, Kojas, Kewes, Felsőköves*
Hălăliş: *Hălăliş, Halálos, Áldásos*
Pârneşti: *Pârneşti, Pernesth, Pernyefalwa, Pernyest,Pernyefalva*
Temeşeşti: *Temeşeşti, Temesd*
Toc: *Toc, Tok*
Troaş: *Troaş, Trojas*
Valea Mare: *Valea Mare, Marosnagyvölgy*
Repere geografice:

Comuna Săvârșin este situată la poalele Munților Metaliferi, la contactul acestora cu Culoarul Mureşului, în estul judeţului Arad, la 87 km de municipiul Arad. Comuna este formată din satele **Căprioara, Cuiaș, Hălăliș, Pârnești, Săvârșin(sat reşedinţă de comună), Temeșești, Toc, Troaș și Valea Mare** şi cartierul **Vineşti.** Coordonatele geografice:

Istoric

Prima atestare documentară: Săvârșin în 1479**, Căprioara** în 1256**, Cuiaș** în 1477, **Hălăliș** în 1483, **Pârnești în** 1489, **Temeșești** în 1510, **Toc** în 1715 , **Troaș** în sec. XVII, **Valea Mare** în 1506.

Urmele de locuire în perimetrul satului Săvârşin coboară în timp până în neolitic.Săpături arheologice importante s-au făcut în *Dealul Cetății* (*Cetățeaua*), aflat în stânga drumului Arad-Deava. Pe platoul din deal (cca 0,25 ha) a fost descoperită o așezare Coțofeni(bordeie cu podini de lut, vetre de foc, material ceramic etc.) Cele mai multe materiale provin însă din a doua vârstă a fierului și aparțin civilizației dacice. Fortificația dacică, situată pe platoul din deal aparține tipului promontoriu barat (un val de pământ și un șanț). În interiorul fortificației sau găsit două niveluri de locuire dacice.Așezarea dacică de la poatele dealului a cunoscut trei faze de dezvoltare .Așezarea cu locuințe tip bordei s-a înfiripat la începutul secolului IV î.e.n., pe malul nordic al Mureșului.Alături s-a aflat necropola de incinerație.În faza a II-a așezarea s-a întins spre nord- est iar în faza a III-a a cunoscut o maximă dezvoltare.Din această perioadă datează locuințele rectangulare de suprafață. Așezarea a fost distrusă în timpul războaielor purtate de Traian pentru cucerirea Daciei.

Între dealurile Temeşeştiului şi Troaşului a fost descoperită o fortificaţie, o aşezare de dimensiuni impresionante, reşedinţa unei puternice uniuni de triburi, care va fi înglobată în regatul Burebista. S-au mai descoperit locuinţe, atelier de prelucrare a minereului, o irmă funerară şi un coif bogat împodobit care, se pare, a aparţinut unei căpetenii dacice. În localitatea Toc, în anul 1840, pe malul drept al Mureșului, a fost descoperit un tezaur compus din 47 de monede dacice, datând din sec. II î. H. – începutul sec. I d. H. Ca realizare și aspect general –stilistic, aceste monede au legături și trăsături comune cu celelalte emisiuni din Dacia intracarpatică, din faza târzie a monetăriei locale. Despre tezaurul de la Toc nu se știe unde a ajuns, doar 6 piese se află la cabinetul numismatic din Viena.

Conform documentelor istorice, prin Săvârşin trece drumul care a făcut odinioară legătura între două provincii romane, Dacia Traiani şi Panonia.

Prima atestare documentară a localităţii în forma Zawasyn datează din anul 1479 când satul aparţinea de domeniul Vărădiei. În perimetrul Săvârșinului de azi, în secolele XIV-XV , apărea pomenit documentar și satul Ohaba sau Ohăbița.

În Evul Mediu, **Săvârşinul** figura printre cele 451 de localităţi ale comitatului Arad, între anii 1459 şi 1510. în acest timp, Săvârşinul era aşezat între Vama şi Ohaba. In jurul lui mai existau cu aceleaşi nume, Hălăliş, Gruzevamea. Din aceste sate s-au format, mai târziu, comuna Săvârşin.

S**ăvârșinul** este un sat aparținând comitatului Arad, fiind în posesia domemiului Vărădiei , în 1479. Localitatea este menționată și în 1483. În 1506 localitatea era stăpânită de domeniul nobiliar Petrovics.

Linia râului Mureş a rămas graniţă cu Imperiul Otoman până în anul 1718. În anul 1747, Andras Farray cumpără domeniul Săvârşinului. În secolul al XVIII- lea au avut loc unele modificări în structura şi forma vetrelor satelor, legate de acţiunea de sistematizare a lor. Săvârşinul va fi supus şi el acestui proces. Acesta va si apoi donat de Maria Terza familiei Edelschpacher, alaturi de Hălăliş, Troaş, Temeşeşti şi Cuiaş, care, prin căsătorii , ajunge la familia Farray, Nadasdy şi Huniady. La Săvârşin, ca şi la Ohaba, Odvoş şi Temeşeşti, unde stăpânea nobilul Forray, ţăranii au fost supuşi la o robotă excesivă. Pe lângă muncile agricole, ei erau obligaţi la tăierea lemnelor din pădure, confecţionarea de plute şi transportarea lemnelor pe Mureş, până la Arad.

La 9 iunie 1784 vicecomitele Andras Forray (senior) a fost răpit de la castel de către haiducii conduși de Petre Baciu. Șeful administrației comitatului a fost eliberat numai după satisfacerea revendicărilor haiducilor de către însuși împăratul Iosif al II-lea. La 3 noiembrie 1784 au sosit aici cetele de răsculaţi conduse de Cloșca și Crișan, cărora li s-au alăturat iobagii de pe domeniu. Judele Săvârșinului George Brănișcan pătrunde împreună cu țăranii în castel îl devastează și îi dă foc. Apoi sunt devastatăe și casa parohială, grajdurile, șura domnească. Biserica catolică a fost și ea devastată și incendiată.Cu acestă ocazie au ars și matricolele bisericii. După reprimarea răscoalei, judele George Brănișcan, haiducul Ion Lepădat și juratul Tripa Grozavu și Ioan Tamșa au fost condamnați la frângerea cu roata.

La 7 noiembrie 1784, castelul lui Forray este ars, împreună cu celelalte castele din Petriş, Toc, Vărădia. Iobagii răsculaţi, în frunte cu judele Săvârşinului, George Branişcanu, intra cu forţa în curtea castelului, înarmaţi cu furci, ciomege, securi, chiar şi cu puşti, devastând totul, după care îşi continuă acţiunea la casa parohială. Parohul catolic Stanislau Wagner, din Săvârşin, a consemnat în noul „ Protocol" întâmplările din Săvârşin din timpul răscoalei lui Horea. El a comparat dezastrul cu pustiirea Troiei.

Căpeteniile răscoalei de la Săvârşin, Toma Budişan, Gheorghe Brănişcan, Ion Iancu, Ioan Lăpădat şi alţii au fost condamnaţi la moarte de Comitatul Arad, dar la 26 noiembrie 1784, contele Iankovich, împreună cu secretarul său, începe cercetările şi reascultarea „vinovaţilor"din ordinul împăratului. Se ordonă oprirea execuţiilor. În ciuda pedespelor aspre, nemulțumirile iobagilor vor continua până la desființarea iobăgiei, în 1849.

În anul 1808 Săvârșinul apare în documente ca *oppidum, târg*, dovada a dezvoltării localității.

În toamna lui 1848, primarul din Săvârşin, Anghel Lăpădatu, anunţa desfiinţarea iobăgiei. În 1877, pe cuprinsul Transilvaniei s-au organizat comitete de sprijin în favoarea ostaşilor români şi s-au făcut donaţii şi în zona Săvârşinului.

Familia Forray fiind fără urmaşi, proprietari ai satului au devenit nobili din familia Nadasdy și Hunyady. Carol Hunyady a stăpânit domeniul Săvârșin până la moartea sa în 1932. După moartea acestuia, domeniul a intrat în proprietatea Societății „Corvin", la care acționar majoritar era Anton Mocioni. La 26 martie 1943, acesta vinde acțiunile majoritare regelui Mihai I. Castel nu a aparținut niciodată lui Carol al II-lea.

În preajma primului război mondial, Săvârşinul avea aproximativ 300 numere de casă, cu locuitori în majoritate români. Oamenii locuiau în case construite din lemn, acoperite ci şindrile, ţiglă sau paie. La intrarea în comună, dinspre Arad, se afla castelul grofului Huniady. Pe cealaltă latură a şoselei era primăria iar în continuare, de-a lungul şoselei, erau aşezate două rânduri de case, în cea mai mare parte construite din cărămidă arsă. În comună mai existau : o biserică ortodoxă, una greco-romană, o şcoală românească şi una maghiară, de stat. Locuitorii comunei, în majoritate, posedau pământ arabil, pe care şi-l munceau. Cei care aveau pământ puţin lucrau fie la exploatarea de păduri, la marcat de vagoane sau la alte întreprinderi şi ferme, ca angajaţi cu luna sau anul.

În 1916 o data cu intrarea României în război, au fost închişi patrioţi din zona Săvârşinului, ţăranul Leric din Troaş şi preotul Iosif Ogneanu din Savârşin.

Anul 1918

Din Săvârşin au participat la actul unirii de la Alba Iulia preotul Iosif Ognean, inginerul Eugen Mladin,învățătorul Eugen Spinanțiu, învățătorul Protasie Givulescu, primarul Popa Vespazian și plugarii Cosma Roman, Herbei Crăciun, Budișan Roman, Ardelean Ioan, Blaj Ioan.

După primul război mondial s-au clădit case noi în Săvârșin, astfel luând fiinţă partea comunei numită Satul Nou

Tot după primul război mondial s-au clădit case noi în Săvârşin, astfel luând fiinţă partea comunei numită *Satul Nou*.

Al Doilea Război Mondial

În al doilea război mondial au murit din Săvârşin pe câmpul de onoare David Leontin, Spinanţiu Eugen, Ruja Traian, Ardelean Aurel, Crişan Doru, Lupuţiu Ştefan, Pătruţ Iosif, Bârlea Ionel, Tamşa Vasile, Beda Constantin, Florinca Traian, Lupuţiu Aron, Catană Ioan, Vug Crăciun, Horga Ionel, Stanciu Vespasian,Stănilă Gheorghe,Bârlea Ioan,Popa Adrian,Mage Hăinuţ, Covaci Teodor.

După al II-lea război mondial, în comuna Săvârşin nu s-a mai înfăptuit reforma agrară, deoarece nu a mai fost destul pământ arabil pentru exploatare, s-au făcut câteva naţionalizări, dintre care naţionalizarea domeniului fostului rege Mihai I, acest domeniu trecând în administrarea statului.

Cele mai importante construcţii don Săvârşin, în ordinea construirii lor, sunt : Biserica Ortodoxă din centrul comunei, din cărămidă şi lemn – 1899; Biblioteca publică – 1937; Căminul cultural şi cinematograful – 1959; Dispensarul – 1961; Liceul din Săvârşin – 1965-1066, care a funcţionat până în 1977.

Urmele de locuire, descoperite în punctul „*Trei Gomili*” de la marginea satului **Căprioara,** atestă prezenţa omului în acest areal din cele mai vechi timpuri. Printre descoperirile monetare din vatra satului se numără şi 4 monede de argint emise în oraşul antic Apolonia, situat în nordul Greciei. Prima menţiune documentară, în forma Noghkechkes, datează din 1256, când satul făcea parte din domeniul Cenad. La acea vreme aşezarea era formată din 11 cătune (cătunul Marian, cătunul Fundata, cătunul Recea, cătunul Gineş, cătunul Cocini, cătunul Peştiş, cătunul Gertiniş,cătunul Olcuţa,cătunul Isâii, cătunul Dobârleasca şi cătunul Căprirorişca) risipite de dealuri şi pe văile din perimetrul actualei localităţi. Satul Căprioara era stăpânit de domeniul Cenad în 1256.

În anul 1552 satul intră în componenţa Paşalâcului de Timişoara, când pe malul Mureşului apare menţionat un fort militar. După eliberarea Banatului de către austrieci, Căprioara trece sub administraţie austriacă. În anul 1844 negustorul Wodiner Samuel primeşte satul ca danie regală cu dreptul de a o introduce în titulatură. Ţăranii din Căprioara au participat, alături de ceilalţi bănăţeni, la revoluţia din 1848-1849. În primul război mondial din sat au murit 26 de tineri iar în al doilea război mondial 28.

În anul 1510 satul **Hălăliş** intră în componenţa domeniului Brandenburg.În secolul al XVI-lea apare menționat un voievodat al Hălălișului, care avea obligații militare față de cetatea Oradiei. La răscoala din 1784 ţăranii din Hălăliş au fost conduşi de Ioan Vancu. La 1910 satul îi aparţinea grofului Hunyady Károly.

Prima atestare documentară a localităţii **Cuiaş**, în forma Felsewkewesd, datează din anul 1477. În anul 1479 aparţinea împreună cu celelalte așezări din jur de domeniul Vărădiei. Satul a fost implicat în răscoala din 1784.Răsculaţii au prădat crâşma domnească a familiei Forray. Până în 1918, administrativ, localitatea a făcut parte din comitatul Arad, cercul Radna, apoi din județul Arad, plasa Radna, apoi din 1941 din plasa Săvârşin. La reorganizarea teritorială din 1950 din regiunea Arad, raionul Lipova, apoi din 1956 din Regiunea Timişoara, raionul Lipova, din 1960 din Regiunea Banat raionul Lipova. În 1968, la înființarea județelor intră în componența județului Arad.

Prima atestare documentară a satului **Pârnești**, în forma *Pernestie*, datează din anul 1489, când satul făcea parte din domeniul Vărădia. În anul 1506 localitatea ţinea de domeniul Şoimoş ca din 1510 să intre în componenţa domeniului Brandenburg.

În anul 1510 **Temeşeştiul** a fost deţinut de Geoge Brandemburg. Ulterior a aparţinut familiei Forray şi Hunyady.Locuitorii satului au fost implicaţi în răscoala de la 1784-85.După înăbuşirea răscoalei, George Cârţ a fost spânzurat iar lui Ion Cârţ şi Simion Blaj li s-a tăiat capul.

În perimetrul satului **Troaş** au fost descoperite urme de locuire din neolitic , epoca bronzului și a fierului pe vârful Roiba. Urmele culturii dacice se întind până în al secolul II-lea e.n. Vechea vatră, atestată în secolul al XVII-lea, a fost pe dealul Tătaru.

În toamna anului 1784 țăranii răsculați din **Toc** și din satele vecine au dat foc casei domeniale, anexelor și crâșmei din sat.

Prima atestare documentară a satului, în forma *Valle Mare*, datează din anul 1506. În anul 1596 satul aparţinea de domeniul Báthory.

Monumente

Biserica de lemn din Troaș, comuna Săvârşin, județul Arad , datează din anul 1782. Are hramul „*Sfinții Trei Ierarhi*". Biserica se află pe noua listă a monumentelor istorice sub codul LMI: AR-II-m-A-00655.

Biserica "Sfinții Trei Ierarhi" din Troaș este cea mai veche biserică de lemn de pe valea Mureșului de jos. A fost construită inițial pe locul numit Buza Cărunții, la intrarea în sat. Pe colțul drept al prestolului de piatră se află gravat cu litere chirilice „1782", an în care unii cercetători plasează începuturile monumentului. Biserica a fost strămutată în 1875 pe actualul loc, Dâmbul Crucii. Planul bisericii este o navă dreptunghiulară terminată cu o absidă cu trei laturi. Tălpile masive sunt așezate pe o fundație de piatră. Deasupra pronaosului se află turnul sprijinit pe grinzi. Acoperișul acestuia este în formă de piramidă cu baza pătrată. Biserica este compusă din trei încăperi, așezate în prelungire pe axa E-V: pronaos, naos și altar (de formă poligonală cu 5 laturi). Construcția are următoarele dimensiuni: L=10,54m ; l=4,97m și este învelită cu șiță. Biserica a fost pictată în 1812 de zugravul Nicolae din Lupșa Mare, pe cheltuiala satului (30 de florini). Biserica a slujit ca lăcaș de cult până în 1941, an în care comunitatea și-a făcut altă biserică din cărămidă. Atunci i s-a luat și clopotul care avea inscripționat anul 1783 (o diferență de un an față de cea din pristol, confirmând încă o dată anul construcției). Singurele obiecte de cult păstrate sunt: masa sfântă, o lespede de piatră de formă pătrată (aproximativ 1 m), susținută de un picior de piatră, îngropat în pământ, în altar și chivotul de lemn, datat 1875, aflat pe masa din altar.

Castelul Regal din Săvârșin este un conac deținut de familia regală română și situat pe domeniul de la Săvârșin, din județul Arad.

Tradiția spune că în anii 1650-1680 aici s-ar fi aflat o casă de vânătoare. Cert este că Într-o primă formă castelul a fost construit de familia nobiliară Forray în secolul al XVIII-lea.

Proprietatea castelului s-a transmis prin nobilimea maghiară, pentru ca spre sfârșitul dominației maghiare asupra Transilvaniei să treacă în fine în proprietatea lui Carol Hunyady, care a stăpânit domeniul Săvârșin până la moartea sa în 1932. După moartea acestuia, domeniul intră în proprietatea societății „Corvin", la care acționar majoritar era Anton Mocioni. La 26 martie 1943, acesta vinde acțiunile majoritare regelui Mihai I. Acest castel nu a aparținut niciodată lui Carol al II-lea.

Refacută la începutul secolului al XIX-lea, în stil neoclasic și prevăzut cu etaj și balcon, clădirea castelului a suferit în cursul deceniilor multiple transformări interioare și exterioare. Castelul este înconjurat de un parc prevăzut cu lac și debarcader. Confiscat de comuniști în 1948, a revenit în posesia Casei Regale la 1 iunie 2001. Principesa Margareta a condus acțiunile de restaurare a parcului și a castelului. În mai 2007 au început lucrările de restaurare, ce urmăreau să readucă construcția la stilul creat în 1943 de Regina-mamă Elena. Lucrările au durat până în octombrie 2015. Ele s-au desfășurat după un plan inițial realizat de arhitectul Casei Regale Șerban Sturdza. Ulterior, la lucrări au contribuit și arhitecții Eugen Pănescu și Emilian Cordoș iar profesorul universitar arhitect Augustin Ioan a oferit consultanță. De asemenea, specialistul în patrimoniu construit David Baxter a colaborat cu Familia Regală în toți acești opt ani.

Parcul dendrologic

Parcul dendrologic din jurul castelului a fost înființat de vicecomitele Andras Forray. Acest parc are o suprafață de 6,5 hectare și conține câteva specii rare de arbori și arbuști, declarate monumente ale naturii: brad argintiu, molid, tuia piramidală, chiparoși de baltă, salcâm chinezesc, pin de Himalaya, alun turcesc, stejari seculari și multe altele. După retrocedare, grădinile au fost refăcute și ele, fiind tăiați brazii și vegetația, care nu apăreau în planurile inițiale ale castelului.

Monumentul Eroilor (1941-1945)-a fost dezvelit în Săvârșin în 25 iulie 1993.

Evoluția demografică

Locuitorii satului Săvârșin, numit în vechime Ohaba sau Hadă, au fost grăniceri români. În anul 1746 Ohaba era înscrisă la recensăminte separat ca localitate militarizată. Din a doua jumătate a secolului al XIX-lea în conscripții apar și maghiari și germani însă fără să depășească nicicare 300 de membrii.Evreii, în număr de 47, sunt consemnați în Săvârșin pentru prima oară în anul 1920. După 10 ani mai figurau în sat 10,ca în 1941 să dispară, fiind expulzați, ca din toate zonele rurale.Regăsim 16 evrei la recensământul din 1966, după care nu mai apar în evidențe.

Săvârșin: 1715- 29 familii; 1720- 7 familii; 1743- 20 familii; 1771- 63 familii; 1828-129 familii țărani și 4 de meșteșugari; 1851- 1071 locuitori; 1857 – 1105 persoane; 1869 – 1407 suflete; 1880- 1553 locuitori; 1890- 1534 persoane; 1900- 1698 suflete; 1910- 1747 locuitori; 1922- 1469 persoane; 1930- 1467 suflete; 1941- 1358 locuitori; 1956- 1321 persoane; 1966- 1309 suflete; 1977- 1571 locuitori; 1992- 1490 persoane; 2002- 1470 suflete.

Căprioara: 1717 – 17 familii; 1786- 145 familii; 1828-188 familii; 1851- 750 locuitori; 1869- 993 persoane; 1880- 909 suflete; 1900- 970 locuitori; 1910-982 persoane; 1922- 877 suflete; 1930-862 locuitori; 1941- 805 persoane; 1956-659 suflete; 1966-584 locuitori; 1977-486 persoane; 1992-380 suflete.

Cuiaș: 1828- 24 familii, 1851- 188 locuitori; 1857- 220 peroane; 1869-256 suflete; 1880-215 locuitori; 1890-226 persoane; 1900-235 suflete; 1910-208 locuitori; 1922- 190 persoane; 1930-190 suflete; 1941-192 locuitori; 1956- 160 persoane; 1966- 145 suflete; 1977- 110 locuitori; 1992- 92 persoane; 2002- 92 suflete; 2011-63 locuitori.

Hălăliș: 1771-1786-28 familii,1828-29 famolii, 1851-385 locuitori; 1859-338 persoane; 1869-354 suflete; 1880-378 locuitori; 1890-403 persoane; 1900-391 suflete; 1910-376 locuitori; 1922-307 persoane; 1930-276 suflete; 1941-268 locuitori; 1956-238 persoane;

1966-206 locuitori; 1977-176 persoane; 1992-162 suflete; 2002- 128 locuitori; 2011-95 persoane.

Pârnești: 1715- 5 familii; 1720- 2 familii; 1747- 7 familii; 1771/ 1786- 13 familii; 1828- 42 familii; 1851-332 locuitori; 1857- 450 persoane; 1869-498 suflete; 1880- 507 locuitori; 1890- 537 persoane; 1900- 611 suflete; 1910- 661 locuitori; 1922- 617 persoane; 1930-611 suflete; 1941- 598 locuitori; 1956-450 persoane; 1966- 398 suflete; 1977- 347 locuitori; 1992-274 persoane; 2002- 216 suflete; 2011-167 locuitori.

Temeșești: 1525- 18 familii; 1715- 4 familii; 1746- 9 familii;1771- 11 familii; 1828- 23 familii; 1851- 183 locuitori; 1857- 227 persoane; 1869- 305 suflete; 1880-318 locuitori;1890 – 359 persoane; 1900-394 suflete; 1910-400 locuitori; 1922- 353 persoane; 1930-318 suflete; 1941- 308 locuitori; 1956- 254 persoane; 1966- 216 suflete; 1977- 209 locuitori; 1992- 173 persoane.

Toc: 1715-28 familii; 1720-8 familii; 1743-18 familii; 1771- 53 familii; 1828- 96 familii; 1851- 611 locuitori; 1857- 490 locuitori; 1869-907 persoane; 1880-893 suflete; 1890-911 locuitori; 1900-938 persoane; 1910-902 suflete; 1922-923 locuitori; 1930-785 persoane; 1941-771 suflete; 1956-694 locuitori; 1966-680 persoane; 1977-602 suflete; 1992-501 locuitori.

Troaș: 1771- 19 familii; 1828-57 familii; 1851- 331 locuitori; 1857- 584 persoane; 1869-764 suflete; 1880-699 locuitori; 1890-816 persoane; 1900-875 suflete; 1910-863 locuitori; 1922-792 persoane; 1930-746 suflete; 1941-641 locuitori; 1956- 559 persoane; 966-518 suflete; 1977-390 locuitori; 1992-258 persoane.

Valea Mare: 1786-121 familii; 1828- 106 famili;1869-567 locuitori; 1880-586 persoane; 1890-644 suflete; 1900-570 locuitori; 1910-529 persoane; 1922-480 suflete; 1930-447 locuitori; 1941-411 persoane; 1956-370 suflete; 1966-350 locuitori; 1977-337 persoane; 1992-270 suflete.

Populația întregii comune Săvârșin: 1930-6101 locuitori; 1956- 5031 persoane; 1966- 4783 suflete; 1977 – 4228 locuitori; 1992- 3600;

Conform recensământului efectuat în 2011, populația comunei Săvârșin se ridică la 2.890 de locuitori, în scădere față de recensământul anterior din 2002, când se înregistraseră 3.290 de locuitori. Majoritatea locuitorilor sunt români (96,71%). Pentru 2,04% din populație, apartenența etnică nu este cunoscută. Din punct de vedere confesional, majoritatea locuitorilor sunt ortodocși (79,58%), dar există și minorități de penticostali (12,21%), romano-catolici (2,04%), baptiști (2,01%) și adventiști de ziua a șaptea (1,28%). Pentru 2,15% din populație, nu este cunoscută apartenența confesională.

Biserica ortodoxă română Săvârșin

Prima biserică din Săvârşin, cu hramul „Bunavestire”, construită din lemn, la începutul secolului al XVIII-lea a fost reparată în anul 1768. A doua biserică, tot de lemn, cu hramul „ Sf. Arhangheli, atestată documentar în 1855,a fost vândută în anul 1900 satului Temeşeşti. Actuala biserica, de zid, cu hramul ”Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil”, a fost construită, conform pisaniei în anul 1899. Materialele de construcție (cărămidă, lemn) au fost donate de contele Hunyady, iar restul de credincioșii parohiei. A fost sfințită în 20 noiembrie 1899 de către episcopul Iosif Goldiș al Aradului. Ctitorul principal al acestei biserici a fost preotul Iosif Ognean care a slujit aici 58 de ani (1880-1938). Între anii 1972-1974 prin grija preotului Viorel Bembea biserica a fost pictată din nou de către pictorul Emil Iovănescu din Curtea de Argeș,ajutat de Dumitru Bănică și de Ioan Anghel. Lăcașul de cult a fost sfințit după renovare, de episcopul Visarion Aștileanu al Aradului în anul 1974.Ultima renovare s-a făcut prin grija preotului Dehelean si a enoriasilor. Biserica deţine icoane valoroase din lemn, potire de argint şi cărţi vechi. Parohia Săvârşin are în prezent 1124 credincioşi, o casă parohială iar preot paroh este din anul 2009, Mădăluţă Dorin Călin.

Preoţii: Gavril-1728;Vranu-1743;Gavril-1745;Andrei-1745; Isaia Popovici-1764, 1767;Alexandru Popovici-1762, 1767, 1785; Zaharia Popovici-1788;Iosif Popovici-1791;Zaharie Ciorice-1791;Teodor Popovici-1825, 1854;Zamfir Popovici-1834;Simeon Popovici-1844, 1854;Ioan Popovici-1854, 1892; Iosif Ognean-1880-1938;Nicolae Popovici-1893, 1897;Augustin Grozescu-1891;Virgil Popovici-1906-1910;Emil Păcurariu-1912-1923;Vasile Cion -1924-1940;Petru Eleneșiu -1940-1947;Terentie Ciorogariu, protopop -1940-1945;Viorel Bembea, protopop- 1939-1995;Aurel Dehelean- 1995-prezent.

Biserica ortodoxă română din Căprioara

Conform tradiţiei orale, pe vremea cătunelor ar fi existat o biserică din lemn , de la care a rămas până astăzi numele de „Valea Bisericii", dată văii prin care trecea drumul, care lega aceste cătune. În secolul al XVIII-lea satul avea o biserică de lemn, cu hramul „Cuvioasa Paraschiva", situată la poalele dealului, vizavi de fosta şcoală confesională, pe unde trece drumul spre satul Pojoga. În anul 1727 la acestă biserică slujea un oarecare popă Pascu. În anul 1777 ea a fost reconstruită din zid şi sfinţită de episcopul Moise Putnic al Timişoarei. Deteriorată în anul 1890 construcţia se surpă . Actuala biserică tot cu hramul „Cuvioasa Paraschiva",a fost ridicată în centrul satului în anii 1885-1889, cu bani adunaţi de la credincioşi. Pictura interioară şi iconostasul au fost executate de pictorul bănăţean Filip Matei. La terminare, a fost sfinţită de episcopul Aradului Ioan Meţianu. Acoperită iniţial cu şindrilă, în anul 1931 aceasta a fost înlocuită cu tablă zincată. În anul 1932 interiorul bisericii a fost repictat de Theodor Zarma din Turnu Severin. A doua repictare a avut loc în anul 1968 şi ea a fost executată de Iulian Toader şi Ioan Totorean din Arad. Actualul iconostas a fost executat de Constantin Antonescu din Iaşi. În 1925 şcoala din piatră de stâncă a fost transformată în casă parohială. Azi parohia ortodoxă română Căprioara are 264 credincioşi, iar preot paroh este, din 2006, Suba Laurenţiu – Ioan.

Preoţii : Pascu (1727);Marian Popovici (1754-1776); Mihail Bresichi (1745-1767); Samson Popovici (1788);Tănase Popovici (1817); Constantin Constantinovici;Petru Gavrilovici;Solomon Popovici;Ioan Dobrei;Solomon Alexandrovici;Partenie Păiuşan (1866-1867); Partenie Dobrei;Matei Dobrei;Ioan Matei; Petru Lăzărescu (1853-1902); Iuliu Lăzărecu (1902-1950).

Satul **Cuiaș** nu a avut niciodată biserică ortodoxă, locuitorii frecventând biserica ortodoxă din Toc.

Parohia ortodoxă română Hălăliș

Deşi nu există informaţii în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea satul a avut cu siguranţă o biserică, probabil de lemn, fiindcă în anul 1786 aici exista o parohie. La începutul secolului al XIX-lea localitatea apare ca filie la Săvârşin însă în anul 1865 în sat este menţionată din nou o parohie de sine stătătoare. De la parohie se păstrează matricolele botezaţilor, cununaţilor şi decedaţilor din anii 1853-1929. În prezent locuitorii frecventează biserica ortodoxă din Săvârşin.

Biserica ortodoxă română Pârnești

La mijlocul secolului al XVIII-lea,în sat funcţiona o biserică de lemn cu hramul Sf.Ierarh Nicolae, care era deteriorată.A doua biserică,cu hramul Sf.Ioan Botezătorul, care a înlocuit-o pe prima, a fost construită, tot din lemn, în anul 1817.În anul 1877 a fost înlocuită cu o altă biserică de lemn, cu hramul Sf.Ioan Gură de Aur,care a fost demolată în 1940.Actuala biserică, de zid a fost construită în perioada 1938-1941cu acelaşi hram şi a fost sfinţită în anul 1941 de episcopul Andrei Magieru.În prezent satul are 160 de credincioşi şi casă parohială şi este filie a parohiei Lupeşti.

Preoţii Ioan-1728; Mihail -1741, 1755; Iosif Popovici-1785; Teodor Gherberesc-1788; Simion Popovici-1822; Iosif Popovici-1846, 1854; Simion Alexandrovici-1853, 1855;filia parohiei Lupești (1893-1914); Nicolae Popa (1914-1923); filia parohiei Lupești(

1925-1927); Ioan Tomuția (1927-1966);Grigorie Iacob (1966-1968);Constantin Biriș (1968-1996).

Biserica Ortodoxă Temeșești

Prima biserică, din lemn, a fost construită în secolul al XVIII-lea. Ea a a ars cândva între anii 1780-1790. Până la sfârşitul secolului al XIX-lea satul nu a mai avut lăcaş de cult, funcţionând ca filie la Săvârşin. În anul 1899 credincioşii au cumpărat biserica de lemn de la Săvârşin. Aceasta a fost mistuită de un incendiu în anul 1931. Actuala biserică de zid a fost construită în anul 1933. Pictura interioară a fost executată de Eugen Vlădescu. Preoţi: Siminon Ciurceanc 1899-1911

Filia Temeşeşti, biserica „Sf. Ioan Botezătorul", sat Temeşeşti, com. Săvârşin, anul construirii bisericii 1935, 32 familii cu 90 credincioşi, nu are casă parohială.

Biserica ortodoxă română Toc

Tradiția spune că de pe la mijlocul secolul al XVII-lea a existat o biserică de lemn, cu hramul „ Intrarea în Biserică a Maicii Domnului", construită la gura pârâului Crucilor, pe locul unde se aflǎ astăzi cimitirul.Prima mențiune documentară a bisericii datează din anul 1759. Ea a fost înlocuită în anul 1792 cu o altă biserică de lemn,cu hramul Sf.Ioan Botezătorul, care a fost pictată în 1812 de Nicolae de la Lupşa Mare. Biserica extrem de deteriorată a fost demolată în anul 1912. Actuala biserică de zid, cu hramul „ Naşterea Sf.Ioan Botezătorul", a fost construită în centrul localităţii, în anul 1906, şi sfinţită în 1909 de episcopul Ioan Ignatie Papp al Aradului, care a fost însoțit de protopoul Procopie Givulescu, originar din Toc și de N. Lucuția din Șiria. Lăcaşul de cult este prevăzut cu un turn-clopotniță, patrulater, alipit fațadei de vest. Înălțimea de la podea până la cheia de boltă este de 6,90 metri iar înălțimea turnului propriu-zis este de 22 metri. Crucea cu glob din vârful turnului a fost instalată în 14 septembrie 1988. Acoperișul, inițial din tiglă, a fost înlocuit cu tablă în anul 1977. Construcția a fost executată de frații Ioța si Antonie Giuchici și are lungimea de 26 metri, lățimea de 10 m si înălțimea totală 31 metri. Actuala pictură, în tehnica fresco, a fost realizată între anii 1990 și 1996.

Preoţii: Petru (1745, 1755);Petru Berzescu (1762, 1780-1790); Petru Neiculescu (1785, 1795- 1820); Zaharia Neiculescu(1820-1857); Atanasie Neiculescu (1821-1837)Manasie Neiculesc, capelan (1821-1837);Natanailă Neiculescu (1837- 1875), Vasile Neiculescu (1894-1924);Vasile Popa (1924-1926);Petru Binchici (1926-1927);Ignatie Dihor (1927-1962);Nicoară Iosif (1962-1975);Viorel Păcurar (1975-).În prezent, preot paroh: Francescu Romulus-Nelu.

Biserica ortodoxă română Troaș

Biserica de lemn, monument de arhitectură, cu hramul „Sf.Trei Ierarhi" a fost construită în anul 1770 pe locul numit Buza cărunţii, la intrarea în sat.De aici a fost mutată în anul 1800 în centrul satului pe Dâmbul crucii.Pictura interioară datează din 1813 şi ea a fost executată de Nicolae de la Lupşa Mare.Biserica a fost folosită ca lăcaş de cult până în anul 1941, când a fost construită actuala biserică de zid, cu acelaşi hram. Parohia Troaş are în prezent 120 credincioşi şi casă parohială.

Preoții : Ioan Huhulescu-1786; Constantin Popovici- 1788; Iosif Leric- 1838; Zaharie Leric- 1843; Simion Popescu- 1848; Zenobie Dimitrescu -1853; Atanasie Faur -1854; Ioan Petrila- 1893-1897; Augustin Grozescu – 1897-1901; Teodor Simidrea -1901-1905;parohie vacantă -1905-1907;Iustin Bojescu- 1907-1908;parohie vacantă -1909-1913;Pavel Văcărescu-1914-1923; parohie vacantă -1923-1930; Iosiv Ognean, administrator -1931-1933;Iosif Păcurar- 1934-1935; Ilie Susan- 1936-1941, 1945-1946;Alexandru Cherebențiu – 1942-1944;Visarion Sintecu-1947-1971;Iosif Mircu-1971-1973; Ioan Han-1973- ; Ilica Dacian Teodor- 2005- prezent.

Biserica Ortodoxă Valea Mare

În sat a existat o biserică de lemn, construită în prima jumătate a secolului al XVIII-lea,despre care nu avem informaţii, la care în anul 1767 servea preotul Isac Popovici. Biserică de lemn cu hramul „Naşterea Maicii Domnului”,a fost construită în anul 1798 şi sfinţită de protopopul Ioan Mihailovici din Lipova în 1807.În anul 1892 biserica de lemn a fost demolată în locul ei fiind construită actuala biserică de zid. Preoţii: Isac Popovici (1767); Iosif Popovici (1768, 1776-1796); Alexndru Tomşa (1796-1816); Branco Tomşa (1816-1826); Solomon Alexandrescu (1826-1841); Ioan Filimon (1841-1856); Simion Drăgoi (1862-1900); Alexandru Barboni (1898-1942). Azi Filia Valea Mare ţine de parohia Căprioara. Are 157 credincioşi iar preot este Laurenţiu Suba. În 2017 arhiepiscopul Aradului Timotei Seviciu a sfinţit noua catapeteasmă a bisericii.

Biserica romană-catolică Săvârșin

Prima biserică cu hramul „Sf. Ana” a fost ridicată în parcul castelului, în anul 1751. Ea a fost distrusă în timpul răscoalei Lui Horea din anul 1784. Biserica a fost reclădită de către vicecomitele Andras Forray în anul 1804. În biserică au existat doua monumente funerare, in forma de basorelief de marmora alba, iesite de sub dalta lui Ferenczi, unui elev al marelui sculptor italian Canova. Ele au fost așezate în biserică in anul 1837, în amintirea fiicei lui Forray și a lui Andrei Forray,ambii decedați în 1830. Primul monument îl reprezintă pe Zefir adormit, celalalt blazonul familiei. Piatra de temelie a actualei biserici, amplasată în centrul localității, a fost pusă în 29 mai 1875. După demolarea vechii biserici aici au fost mutate cele două piese sculpturale de mare valoare. În fața altarului sunt înmormântați Andrei Forray și soția sa Iulia născută Brunswick. În parcul din fața bisericii, se găsește o cruce ridicată de familia Hunyady în anul 1909.

Preoții bisericii au fost călugări minoriți și franciscani :Wagner Sanislau (1784-1800); Krolan Mihai (1800-1831); Hraboy Pelegrin (1831-1835); Hesl Mathias (1835-1854); Badit Hdnit (1854-1884);Vilk Iosik, Toth Pall, Papp Karoly (1935-1959); Finster Iosif (1959-1962) ; Jok Geza (1962- 1986);Petru Muțiu (1986-).

Cultul mozaic

La sfârșitul secolului al XIX-lea în Săvârșin a fost construită o sinagogă care a funcționat până în perioada comunistă, când a fost demolată.Ultimul rabin, a fost rabinul Klein.

Biserica baptistă

În prezent în Săvârșin există și biserică baptistă, numărul baptiștilor este însă scăzut. Odinioară mai numeroşi, baptiştii din Căprioara au reuşit să îşi construiască o biserică creştină baptistă în localitate.

În prezent în satul **Cuiaş** există o Biserică creştină baptistă.

Biserica creştină baptistă Toc

Biserica este situată la nr.90/ B

Biserica Baptistă din Valea Mare este păstorită de Cornel Andea, ordinat diacon în Curtici.

Biserica penticostală Săvârşin

După 1990 o parte din locuitori au trecut la Cultul penticostal. În anul 2000 numărul membrilor comunității a ajuns la 140 de persoane. Pastor era Doru Petrăuan. Biserica penticostală funcționează din 2001 pe strada Alba Iulia nr.25.Mai puţini la număr, penticostalii din Căprioara se adună în casa lui Dobrei Mariana, membră a comunităţii.

Biserica Penticostală Troaş

Cultul penticostal a apărut în sat în anul 1940, când o parte din credincioșii ortodocşi care funcţionau în „Oastea Domnului” s-au desprins de religia ortodoxă. Ei au început să se adune în casa cantorului Pavel Creța, care s+a convertit la acest cult. Casa de rugăciune a fost construită pe locul casei sale. În anul 1950 a fost numit ca pastor Dumitru Huplea, care a activat aici 30 de ani.

Cultul adventist

În localitatea Săvârșin există și o mică comunitate adventistă, care avea în anul 2000 aproximativ 20 de membrii.

Cultul adventist Hălîliș

În prezent o parte din locuitori au trecut la cultul adventist.Pentru aceştia la nr.56 funcţionează o Casă de rugăciune adventistă.

Învățământul

Prima şcoală din Săvârşin, este menţionată în anul 1789. Învăţătorul de aici era plătit la 1800 cu 20 fl.În anul 1810 şcoala avea înscrişi doar 3 elevi, şcoala fiind lipsită de o clădire proprie. Învăţător a fost, vreme de 10 ani(1801-1811) George Bursan.În anul 1814 funcţiona ca dascăl George Popovici. În anul şcolar 1820-1821 erau înscrişi 28 de elevi iar învăţător era Zaharia Popovici. în 1822 şcoala fusese clădită, învăţător era Elias Bota, director negustorul Demetri Georgievici, iar şcoala era frecventată de 24 de elevi.Între anii 1841-1845 învăţători au fost G.Băilă,Zenovie Givulescu şi Iosif Popovici.În anul 1852 se clădeşte o şcoală nouă, mai mare, pentru Săvârşin şi Vineşti.Învăţător era Ştefan Lungulovici şi avea 86 de elevi.În 1864 şcoala avea 134 de elevi instruiţi de G.Cărăbaş.În 1868 la şcoală erau înscrişi 100 de elevi iar învăţător era Pantelimon Teodorovici.În anul şcolar 1880-1881 învăţătorul Teodorovici avea 154 de elevi. Un an mai târziu la şcoală a fost angajat ca învăţător Ioan Hădan, în anul 1894-1895 Popa Vasile.În 1904-1905, când funcţiona ca învăţător Protase Givulescu erau înscrişi 199 de elevi.În anul şcolar 1909-1910 este angajat ca învăţător Eugeniu Spinanţiu.După Unire numărul elevilor a crescut, printre învăţători numărându-se Petru Elenaşi, Ştefan Muntean, Filofteia Florescu, Melania Popa.În anul şcolar 1927-1928 erau înscrişi 108 elevi iar învăţători au fost Olariu Ana,Păcurariu Iosif şi Elena Cojan.În 1930-1931 învăţau 124 de elevi, în 1937-1938, 153 de elevi, în 1940-1941, 128 de elevi.La cele 7 clase primare au predat 4 învăţători:Nini George, Dănilă Ana, Popescu Vasile şi Albu Ioan.

Din anul 1941 în Săvârşin a funcţionat şi o şcoală germană, învăţătoare fiind Feil Ecaterina, căsătorită Schneider. În anul 1922 a fost înfiinţată şi grădiniţa, educatoare fiind Papp Laura şi Nini Aurora.În prezent în Săvârşin funcţionează un Liceu Tehnologic cu specializarea în Protecţia mediului şi Agricultură

Conform mărturiilor documentare, şcoala confesională românească din Căprioara , datează din anul 1769. În anul 1770 în spaţiul destinat de biserică şcolii învăţau 12 elevi. În anul 1791 şcoala deservea şi satul Bulza, la şcoală fiind înscrişi 18 elevi. Învăţător era Ioan Bercea. În anul şcolar 1795-1796 sunt consemnaţi 7 copii, în anul şcolar 1801-1802, 64 de elevi, în anul şcolar 1823-24 , 63 de elevi. Şcoala era de categoria III-a ca retribuţie. O clădire corespunzătoare a fost construită la începutul secolului al XIX-lea, lângă biserică, din piatră de stâncă. În anul 1925 şcoala a fost mutată în casa baronului Adalbert Nemes.Clădirea aceasta este cunoscută acum ca „şcoala bătrână”. În 2011 şcoala din localitate cu Clasele I-IV avea 11 elevi. Învăţătorii: Ioan Lupescu (1888-1899); Iuliu Lăzărescu (1900-1919); Vasile Niculescu (1919-1922); Petru Nichita (1922-1923); Dumitru Budiu (1923-1936); Maria Stan (1936-1939); Ioan Căruntu (1936-1950); Zeno Moldovan (1950-1953); Ilie Rusu (1953-1958); Cornel Drogan (1958-); Brănuţ Valeria; Szrnka Ida; Lugojanu Anuţa; Craşovan Mirela; Ciule Gheorghe; Drăgan Corneliu ;Gerlinde Edith ;Crişan Alexandru; Bălan Nicoleta; Constantin Carmen.

În perioada comunistă în satul **Cuiaş** a funcționat o şcoală primară, azi închisă din lipsă de elevi.

Şcoala din Hălăliş este menţionată pentru prima dată în anul 1790.A funcţionat într-un spaţiu închiriat. Învăţătorul era plătit cu 30 fl.Clădirea şcolii a fost construită în anul 1852. În anul 1868 erau înscrişi 35 de elevi instruiţi de învăţătorul Iosif Munteanu. Director şcolar local a fost Iosif Popovici. După desfinţarea şcolii, copiii au frecventat şcoala din Săvârşin.În

perioada comunistă în sat a funcţionat o Şcoală primară(clasele I-IV). Învăţători: Coandă Constantin, Toma Căplescu, Mărcinaş, Stoica, Teodorescu Aurel, Jucu, Vărădean Carina.

În anul 1868 la **şcoala din Pârneşti** învăţau 42 de elevi iar învăţător era Dimitrie Mariş.În 1888-1889 la şcoală funcţiona la învăţător Giurcoane Solomon.În prezent în localitate funcţionează o şcoală primară cu clasele I-IV.

Satul **Temeșești** avea în anul 1790 şcoală, învăţătorul fiind plătit cu 15 fl.Clădirea şcolii a fost construită în anul 1864. În anul 1868 la şcoală erau înscrişi 26 de elevi iar învăţător era Florian Hanu.După 1918 s-a înfiinţat o şcoală primară de stat.

În anul şcolar 1864-1865 la **şcoala din Toc** învăţau 43 de elevi.Şcoala primară funcţionează şi în prezent cu o singură clasă unde învăţământul este simultan. Învăţătorii: Toma Anca, Pantelimon Teodorovici, Antonie Olaru, Ștefan Berariu, Vasile Givulescu, Ion Givulescu, Teodor Savu.

Şcoala din satul Troaș a fost construită în anul 1852.În anul şcolar 1864-1865 la şcoală erau înscriş 29 de elevi iar învăţător era D.Marţiş. În anul 1868 era frecventată de 18 elevi iar învăţător era George Baltă. În anii 1954-1957 a fost construită o nouă şcoală primară. În prezent a fost reabilitată şcoala gimnazială şi a fost reânfinţată grădiniţa cu program normal.

În anul 1788 în satul **Valea Mare** este menţionată o şcoală confesională. Aceasta avea, în anul şcolar 1823-1824, 60 de elevi.După unire învăţător în sat a fost Bălan Maxim.

Personalități Săvârșin

Regele Mihai I al României

Elena, Regina mamă

Baroana Tereza Brunswick- a deschis prima creşă din Europa.

Romulus Theodorovici (1867-1955), primul culegător de folclor din zonă

Eugen Spinanţiu (1892-1975) s-a născut în Săvârşin. A absolvit cursurile preparandiale la Arad. A funcţionat ca învăţător la Săvârşin între 1910-1919. După Unire a îndeplinit atribuţii de îndrumare şi control. A fost director al Şcolii generale nr. 8, ce funcţiona în incinta Palatului Cultural Arad. A îndeplinit şi atribuţii de revizor şcolar sprijinindu-l pe Iosif Moldovan în rodnica sa activitate de construire a reţelei şcolare arădene. Eugen Spinanţiu a fost redactor al revistei „Asociaţiei învăţătorilor arădeni” *Şcoala vremii*. Între anii 1948-1958, când şcoala arădeană era condusă pe baza unei alte doctrine pedagogice, Eugen Spinanţiu a dovedit înţelepciune şi tărie de caracter, retrăgându-se la Săvârşin şi contribuind la buna funcţionare a şcolilor uitate din Troaş şi Temeşeşti. A rămas acelaşi educator devotat şcolii şi copilului.

Personalități Hălăliș

Dorel Sibii (1943-1998), poet şi scriitor născut în Săvârșin.

Ioan Funeriu, profesor universitar, născut în localitatea Săvârșin.

Daniel Funeriu, fost ministru al învăţământului în perioada 2009-2012. În 1988 a fugit din România comunistă, de unul singur, în Franța, la vârsta de 17 ani. În liceu a fost elev olimpic internațional la chimie. În anul 1999 a obținut titlul de doctor în chimie la Universitatea Louis Pasteur din Strasbourg, sub coordonarea laureatului Nobel în chimie, profesorul Jean Marie Lehn. Între 1999 și 2006 a activat ca cercetător științific la The Scripps Research Institute, La Jolla, California și la AIST, Amagasaki, Japonia. În anul 2006 a obținut un grant de cercetare oferit de Uniunea Europeană (UE), de 2 milioane de euro (*Marie Curie Excellence Grant*, cel mai competitiv proiect UE, cea mai mare finanțare acordată de UE pentru un proiect individual. Tot în 2006, a fondat o echipă de cercetare în cadrul Universității Tehnice din München.

Personalități Căprioara

Dr. Alexandru Marta, rezident regal al ţinutului Timiş 1938-1940

Pavel Dehelean, directorul Casei de Cultură, Timişoara.

Personalități Toc

Procopie Givulescu (1873-1946) era originar din Toc. A făcut studii liceale la Braşov şi filosofice la Budapesta. A fost preot la Curtici şi Radna. În această din urmă localitate s-a afirmat prin darurile sale pastorale. Conducerea Partidului Naţional Român l-a avut printre membrii săi de frunte. La Alba-Iulia, la 1 Decembrie 1918, cu redențional, a reprezentat Protopopiatul Radna, al cărui protopop era.

Protase Givulescu (1860-1938)- învățător

Cornel Givulescu (1893-1969), profesor de muzică, compozitor

Traian Givulescu (1879-1957) a fost fiu de învăţător din satul Toc. A dobândit pregătire pedagogică la Arad şi a activat ca învăţător la Româneşti, Odvoş şi Radna. A fost un temeinic cunoscător al realităţilor sociale de pe Valea Mureşului. Sub raport cultural a susţinut formaţiile corale din Odvoş şi Radna, pe care a reprezentat-o la Alba-Iulia. După înfăptuirea Unirii a fost detaşat ca director şcolar la Arad (şcolile de pe străzile Oituz şi Ardealul-Gradişte).

Economie

Ocupaţiile ţăranilor Evul Mediu din Săvârşin erau: creşterea animalelor şi cultivarea pământului. Pe lângă aceste îndeletniciri de bază şi meşteşugurile casnice cu veche tradiţie ca torsul, ţesutul, dulgheritul, fierăritul etc., documentele istorice mai vorbesc şi de stabilirea unor meşteşugari specializaţi cu ocupaţie permanentă. În acest sens, de mare importanţă este morăritul şi albinăritul.

În anul 1828 Săvârșinul figura ca oppidum(târg). La acea dată în sat erau înregistrați 4 meșteșugari. În același timp în secolul al XIX-lea apare ca loc de popas și depozit pentru sare și pentru lemnul dus cu plutele.

În deceniile premergătoare revoluţiei din 1848, s-a dezvoltat şi la Săvârşin tot mai mult producţia agrară şi manufacturieră. S-au înfiinţat bresle; potrivit activităţii lor, meşteşugarii au fost împărţiţi în două grupe : fierari , rotari, dogari şi cizmari, croitori.

Reforma agrară din Săvârşin s-a înfăptuit prin exploatarea unei părţi arabile din domeniul contelui Huniady.

Localitatea are un potențial economic mare: agricultura, silvicultura, industria lemnului, industria de exploatare a granitului și turismul.

Din 1993 în localitatea funcţionează Ocolul Silvic Valea Mare, situat pe str.Principală la nr.86.Şef de ocol este Oprea Marcel.

Viaţa tradiţională

Habitatul

Vechiul sat grăniceresc a fost pe altă vatră.În locul unde se găsește azi tradiția spune că ar fi existat doar un hambar , în care era depozitată sare și vin, de unde numele localității. În anul 1845 a fost inaugurată prima cursă de poștalion Arad-Zam.Linia de cale ferată a fost dată în folosință în anul 1868. Trenul oprea și în gara Săvârșin, care fusese construită.
În anul 1890 a fost dată în folosință linia de cale ferată îngustă Săvârșin- Troaș, lungă de 12 km.Ea o fost concesionată de comerciantul Steider Bernat, care transporta var. Aceasta a funcționat până în 1955-56.

La începutul secolului XX, localitatea avea 3032 iugăre cadastrale. Așezarea, întinsă de-a lungul drumului european 68, este mărginită de dealuri și pădure.Vechile nume ale străzilor au fost :Drumul Mare, Strada Hunyady, Ulița de Piatră, Ulița Pupilor.Părțile satului se numeau Orăș, Zbeg, Dănieșd (partea țigănească),Hadăni. Satul avea, pe la 1910, 333 de case.Clădiri impozante au fost castelul, casa pădurarului șef,clădirile publice.În anul 1945 în localitate erau 300 de fântâni cu roată, 50 de fântâni cu cumpănă și 5 cu pompă. Peste 10 ani , în localitate 525 de clădiri, din care 209 de cărămidă, 293 din lemn, 6 din piatră și 67 de pământ.

Săvârșinul are, după alipirea Vineștiului, 2 cimitire, ambele sus pe deal.

Toponime: La Baltă, La Funtină, La Sele.Dealuri :Dealul de Zahăr, Cruntavă, Dealul Sf.Ioan-de la capela Sf.Ioan, Copaciuc, Stroiu, Dîmbu Besericii (deal cu vii), râpa Țărmure.

Ocupații tradiționale.Oamenii din sat s-au ocupat în trecut cu agricultura, cu plutăritul, cu transportul sării sau au lucrat la carierele de piatră.

Meşteşuguri: cojocăritul

Datini: colindatul cu dube, umblatul cu țurca, umblatul cu steaua.

Viaţa culturală

Activitatea corală

Corul bărbătesc din Săvârşin a fost înființat în anul 1889 de învățătorul Protasir Givulescu.Activitatea lui Givulescu a fost continuată de Eugen Spinanțiu și apoi de preotul Petru Eleneș care transformă corul bărbătesc în cor mixt.Acestuia i-au urmat învățătorii Iosiv Păcurar și Aurel Luca.În anii 1960 corul a fost trecut la Căminul Cultural.În prezent corul este al bisericii.

Căminul cultural

Căminul cultural a fost construit în anul 1959. În prezent a fost dată în folosință o clădire modernă, vechiul cămin, în curs de restaurare, urmând să adăpostească Muzeul de artă al comunei. Căminul cultural organizează anual un Festival al colindatului cu duba intitulat „Alaiul Dubelor" şi un Festivalul de poezie „Dorel Sibii" (în 2017, ediţia XIX-a) .

Muzeul de artă și etnografie Săvârșin

S-a deschis în anul 1988.A expus o parte din colecţiile pictorilor bucureşteni Gina Hagiu şi Eugen Popa şi colecţia etnografică a învăţătorului Iosif Dohangie.

Casa memorială „Eugen Popa şi Gina Hagiu"

Conţine picturi, grafică, obiecte de artă, icoane pe sticlă, mobilier aparţinând pictorilor bucureşteni Gina Hagiu şi Eugen Popa. Casa memorială este administrată de Complexul Muzeal Arad.

Viaţa tradiţională în Căprioara

Habitatul

Vechea vatră a satului, după unirea cătunelor a fost undeva pe deal.Satul de azi se întinde dinspre est spre vest, la poalele mai multor dealuri,despărţite de văi.Aşezarea este alcătuită din două străzi paralele, tăiate de patru străzi perpendiculare.Satul are două cimitire.În anul 1950 în Căprioara existau 4 cruci de lemn şi 1 de piatră, ridicată lângă vale de Ioachim Marta în 1880.Azi alături de vechile case din lemn există numeroase case de cărămidă şi vile.

Meşteşuguri tradiţionale. În sat au existat croitori de lână dubită, cazane de fiert ţuică, oloiniţe şi mori de apă cu o roată.

Ocupaţii: agricultura,lucru la pădure şi la carierele de marmură

Obiceiuri tradiţionale: colindatul cu duba,

Viaţa culturală

Satul are cămin cultural

Viaţa tradiţională în Cuiaș

Toponime: Golgiele, La Porumbac, La Meri, Valea Lungă, Dealul Crișurilor

Ocupații tradiționale: agricultură și plutărit

Viaţa culturală

Satul are Cămin cultural

Habitatul Hălăliş

Satul cu un teren de 1737 iugăre cadastrale la 1910, se întinde de-a lungul pârâului Hălăliş. Are o singură uliţă care în trecut se numea Valea Hălălişului.Aşezare mic la întemeiere, creşte treptat. În anul 1755 avea 14 case, în anul 1920, 85 de case, în 1930, 91 de clădiri şi 87 de gospodării, în 1940 84 de construcţii.

Toponime: la Păşuni, la Vraniţă, la Prund, la Hadă,Sigeştie

Ocupaţiile tradiţionale:construcţia de corăbii,păstoritul şi agricultura. Oamenii cultivau numai porumb şi creşteau pruni.

Obiceiuri tradiţionale : Colindatul cu dube.

Viaţa culturală

Localitatea are Cămin cultural

Viaţa tradiţională în Pârneşti

Habitatul

Satul cu o suprafaţă de 6020 iugăre cadastrale, este aşezat de-a lungul pârâului Pârneşti. În anul 1853 în localitatea a fost deschisă o fabrică de potasă. La 1910 satul avea o Uliţă Mare, o uliţă auxiliară şi 109 case, ca după 20 de ani să figureze la recensământ cu 182 de clădiri, 138 gospodării şi 9 întreprinderi comerciale şi industriale.

Nume de locuri şi ape: Dealul Gorunului,Dealul Morii,Pârâul Balomirului,a Runcţorului, a Brătanului, Valea Dumei.

Vechile dulee: Merilor Dursă, Feretar Stircu, Băgi,Vonatcilor, Podicului, Roşu, Dosu Avramoi, Stiănul, Pliasă, Goranului, Vaculie, Spiinul, Vărăţisel, Junaş, Plotanu, Sorlicţe, Gruniu, Grunia lung, Siriponi, Goronilor, Radeţ,Ciu, Brunici, Calea Deans, Crisinie, Dosoi.

Ocupaţii tradiţionale agricultura, munca la pădure, cioplitul în lemn

Obiceiuri tradiţionale: colindatul cu duba.

Viaţa tradiţională în Temeșești

Habitatul

La mijlocul secolului al XVIII-lea în sat exista o moară de apă. La 1910 avea o suprafaţă de 2374 iugăre cadastrale, două străzi paralele (Uliţa Şcolii şi Drumul Troaşului) şi 85 de case.Toponime:Dealu cătă Pernieşti, Dealu Rustin,Ţarina de sus, Vârful Poieni, Rusciu.

Ocupaţiile tradiţionle agricultura şi munca la pădure.În trecut au fost renumiţi crescători de vite .

Viaţa culturală:Satul are Cămin cultural

Viaţa tradiţională în Troaș

Habitatul

Satul a avut ,la începutul secolului XX, 8788 iugăre castrale.Se întinde pe văi şi pe dealuri. La 1910 a avut 5 străzi: Uliţa Valea Zimbrului, Uliţa Valea Piţi, Uliţa Pârâul Runcului,Uliţa Principală, Uliţa lu Omii.Casele erau în număr de 157.Aşezarea a avut încă din secolul al XIX-lea oficiu poştal.

Toponime : Galşeni, Roiba, Cărunta, Cierul, Carpenu până la vârful Cosorului, Buză-dâmbu până la Pleşu ,Valea Galşeni până la vârfu Poeni, Petrile albi cu Ciasă,Valea Tişi până la vărful Brasă Căpului, Dâmbu Moldovescu mare, Dâmbu Tătarului.

Ocupaţiile tradiţionale agricultura şi munca la pădure.Odinioară în Troaşi au fost renumiţi cioplitori în lemn.

Viaţa culturală:

Satul are Cămin cultural.

Viaţa tradiţională în Toc

Habitatul

La începutul secolului XX, hotarul satului avea o suprafaţă de 5169 holde cadastrale.Pământurile agricole se întind către Mureş, dealurile sunt acoperite cu păduri.Satul avea 192 de case şi 5 străzi Strada principală, uliţa Valea Plopilor, uliţa Crăciunească, uliţa Luntrească, Uliţa Rea.După distrugerea casei domeniale în 1784 satul nu a mai avut construcţii frumoase

Toponime: La Petriceană, Nună Josif, De la Mere , Fereu, Sub Ţărmure, Peste Iarugă, Valea Crăciuniască, Valea Sârbilor, Valea Luntrășească, Valea Locutiască, Târsele Valea Rea.Pădurea Ciulacu, Cucaiată, Dâmbu Miculin, Dâmbul Crăciunieşti, Dâmbu cu Tină,

Dealu Şirbilor, Cioaca Roşeşti, Dâmbu Crişan Pacu, Cioaca Martin, Câmpul Dealului,Prislor, Lapojană Anice, La Paşcu, Dâmbu dintră Vale, Dâmbu cu Plopii, Dâmbu Cătăni, Dâmbu lui Moişa, Grădina Bujorului,Dealu Menşeşti, Dâmbu cu Mălai, Dâmbu cu duhăni, Dâmbu Săvârşinului, Dâmbu Coteţi, Dealu Crucilor, Dâmbu Baronului.

Ocupaţii tradiţionale: argricultura, munca la pădure,plutărit.Din fructe fierb ţuică. Obiceiuri tradiţionale: Colindatul cu dube

Viaţă culturală

Satul are Cămin cultural

Viaţa tradiţională în Valea Mare

Habitatul

Vechea vatră a satului s-a aflat pe deal , în locul numit „Valea lui Ghiorghiţă”. Mutarea pe actuala vatră a avut loc în a doua jumătate a seolului al XVIII-lea. Suprafaţa hotarului a fost de 1239 iugăre şi 740 stânjeni pătraţi. Satul a avut o singură stradă cunoscută la Strada Principală. În perioada interbelică Valea Mare a fost comună rurală, cu primărie şi notariat, ce ţinea de plasa Birchiş. Avea o cârciumă şi un magazin mix a căror proprietar era Atlasz Sigismund.

Toponime :Prunii Mici, Cârna, Hotăriş, Sicău, Dealu Sereş

Ocupaţii tradiţionale: agricultura, lucru la pădure şi la exploatările miniere

Viaţa culturală

Satul are Cămin cultural reabilitat şi dotat cu cele necesare.

Sport

Din anul 2000 în Săvârșin funcționează A.S. Cetare Săvârșin. Asociația sportivă are teren de fotbal.Echipa joacă în Campoinatul Județean Onoare.

Turism

Biserica de lemn "Sfinții Trei Ierarhi" din satul Troaș, construită în anul 1782, monument istoric

Castelul Regal din satul Săvârșin

Muzeul etnografic din satul Temeșești

Situl arheologic din satul Troaș

Rezervația naturală "Peștera lui Duțu"

Rezervația naturală "Peștera lui Sinesie"

Casa Memorială "Eugen Popa" din Săvârșin

Muzeul de etnografie, artă decorativă și grafică din Săvârșin

Așezări dispărute -Vinești

Denumire: *Wama, Wigenisth, Vinyest, Vinyestie, Vinești*

Așezare geografică

Odinioară sat azi cartier al comunei Săvârșin, Vineștiul este așezat pe cursul inferior al Văii Vinești și se învecinează la Est cu satul Săvârșin, de care este despărțit de pârâul Vinești, la Vest cu satul Hălăliș, la Sud cu Mureșul și la Nord cu satul Pârnești.

Istorie

Prima atestare documentară a satului datează din anul 1479,când localitatea făcea parte din domeniul Vărădiei. În anul 1510 satul a fost donat contelui Gheorghe de Brandenburg. În timp a mai aparţinut familiilor nobiliare Kaszony, Forray, Salbeck, Ürmény.

Din satul Vineşti au participat la răscoala din 1784 ţăranii Crăciun Păcurar, Toma Budişan,Toader Şandru, care au fost, după înăbuşirea răscoalei, condamnaţi la moarte prin spânzurare. În secolul al XIX-lea domeniul Vineşti a fost cumpărat pentru Pal Ürmény jun. Familia Ürmény a fost expropriată la reforma din 1921.

Populaţie

Satul Vineşti a fost un sat integral românesc.Tradiţia spune că întemeietorii aşezării au venit de undeva de pe Valea Muşei , după ce satul lor, care ţinea de comuna Baia, ar fi ars. Nu există dovezi în acest sens. Spre finele secolului al XIX-lea în localitate sunt atestaţi şi maghiari, germani şi slovaci însă ca număr au fost statistic nesemnificativi.

Evoluţie demografică

1715- 17 fam., 1720-8 fam., 1743- 7 fam., 1771-30 fam.,1800-44 fam., 1828-36 fam., 1851-262 loc.,1857-373 loc., 1880-368 loc., 1890-381 loc., 1900-430 loc.,1910-424 loc., 1922-407 loc., 1930-399 loc., 1941-387 loc., 1956- 326 loc., 1966- 377 loc.

Biserica

Biserica şi parohia ortodoxă

Tradiţia spune că o primă biserică ortodoxă ar fi fost construită în locul numit „Nuci". A doua biserică, din lemn, a fost ridicată pe la mijlocul secolului al XVIII-lea. În anul 1767 funcţona ca preot în sat Ioan Şerbulescu. Din anul 1788 este atestat aici preotul Iosif Popovici. Anul dispariţiei bisericii nu se cunoaşte. Se păstrează Matricolele botezailor, căsătoriţilor şi decedaţilor din perioada 1853-1929. În anul 1853 parohia din Vineşti a fost desfiinţată, biserica funcţionând ca filie la Săvârşin.

Biserica catolică

În secolul al XVIII-lea în sat a existat, în zona numită Vama şi o biserică catolică, devastată de răsculaţi în 1784, care la începutul secolului XX era în ruine.Ea a fost demolată după 1948.

Şcoala

În anul 1790 şcoala din Vineşti făcea parte din aceeaşi circumscripţie şcolară cu Săvârşinul, Hălălişul, şi Temeşeştiul. Învăţătorul era plătit pe la 1800 cu 25 fl.Date despre şcoală nu se cunosc. După închiderea şcolii copii din sat au frecventat şcoala din Săvârşin.

Viaţa tradiţională

Habitatul

Satul figura în documente la începutul secolului XX cu o suprafață de 1900 iugăre cadastrale. În anul 1941 în localitate existau 115 clădiri. Vechea denumire a celor 3 străzi a fost Uliţa Mare, Uliţa Crucii şi Uliţa Morii.

Toponime: pe Vale, la Vamă, dâmbul Vămii, al Pascului, al Cornului, al lui Melise

Ocupaţiile tradiţionale:plutăritul, agricultura şi creşterea animalelor.

Viaţa culturală

În satul Vineşti, poeta Maria Ciobanu-Botiş (1866-1950) a organizat în perioada interbelică o colonie pentru copii.

Bibliografie

Barbu, Mircea, *Așezarea dacică de la Săvârșin*, în "Ziridava", nr. XII, Arad, 1980, pp. 101-116.

Berzovan, Alexandru, *Bazinul Mureșului Inferior și sud-vestul Munților Apuseni în perioada clasică a Dcaiei preomane (sec. II î. H. – sec. I. d. H.),* Editura Mega, Cluj-Napoca, 2017.

Chirilă Eugen, Barbu Mircea, *O imitație de drahmă dyrrhachiană din județul Arad*, în "Ziridava", nr. XII, Arad, 1980, pp. 127-130.

Ciuhandu, Gheorghe, *Românii din câmpia Aradului de acum două veacuri*, Arad, 1940.

Colta,Rodica, Sinaci Doru, Traia Ioan*, Căprioara Monografie*, Editura Mirador, Arad, 2011

Demșea, Dan, *O istorie socio-umană a comunei Săvârșin*, în "Zarandul", nr. 2, Arad, 2002, pp. 262-294.

Dohangie Cojan, Iosif, *Monografia comunei Săvârșin*, Editura Mirador, Arad, 2000.

Hălmăgean, Gabriel, *Troaș și Temeșești – scurt istoric local (1945-1965),* în "Zarandul", II, Arad, 2002, pp. 295-301.

Kiss, Nicolae, *Răspândirea monedelor geto-dace pe teritoriul județului Arad (repertoriu),* în "Ziridava", nr. VIII, Arad, 1977.

Márki Sándor,*Arad vármegze és Arad szabad királyi város története*, Arad, vol.II, 1895.

Păcurariu Mircea, Păcurariu Septimiu, *Cooperativa "Săvârșineana" (Încercare monografică pe baza mărturiilor orale și a documentelor)*, în "Zărandul",, II, Arad, 2002, pp. 302-313.

***Repertoriul arheologic al Mureșului Inferior.Județul Arad*, Editura Orizonturi Universitare, Timișoara, 1999.
Somogyi Gyula, *Arad Szab.Kir.Város és Arad Vármegye Községeinek Leirása*, Arad, 1913.
Vesa Pavel, *Episcopia Aradului.Istorie.Cultură.Mentalități*, Presa Universitară Clujană, Cluj-Napoca, 2006.

Doru Sinaci **Elena Rodica Colta**